

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Соколов Микола Олександрович

УДК 338.22 (477)

**ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.02.03 –

організація управління, планування і
регулювання економікою

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

**Науковий
консультант:**

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Бабич Володимир Петрович,

Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна, завідувач кафедри економіки та менеджменту.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор

Беседін Василь Федорович,

Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України (м. Київ), завідувач відділу проблем економічної стратегії, прогнозування та регулювання економіки;

доктор економічних наук, професор

Дейнека Олександр Георгійович,

Українська державна академія залізничного транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України (м. Харків), завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності на транспорті;

доктор економічних наук, професор

Тридід Олександр Миколайович,

Харківський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри логістики.

Провідна установа:

Київський національний економічний університет

Міністерства освіти і науки України,

кафедра макроекономіки та державного управління

Захист відбудеться 4 липня 2006 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.05 Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1 ауд. 3-30.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4.

Автореферат розісланий 2 червня 2006 року.

Вчений секретар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Посилення ролі регіонів у забезпеченні суспільного розвитку держави обумовлює необхідність удосконалення принципів і методів реалізації регіональної соціально-економічної політики. Така постановка задачі обумовлена довгостроковою стратегією розбудови української держави, зорієнтованою на досягнення сталого розвитку, підвищення добробуту населення та забезпечення соціальних гарантій.

У наукових працях лауреатів Нобелівської премії з економіки К. Ерроу, Ф. фон Хайєка, М. Фрідмена, Б. Охліна, Т. Шульца, Д. Беккера, Д. Стігліца та ін. показана обмеженість ринкових механізмів вирішення фундаментальних стратегічних завдань суспільного соціально-економічного розвитку. Це обумовлює необхідність активізації наукових розробок з удосконалення державного управління соціально-економічним розвитком на основі діалектичного поєднання ринкових та адміністративних методів.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питанням розробки методології та теорії державного управління і регулювання складними соціально-економічними системами присвятили свої праці такі відомі українські та зарубіжні вчені, як Л. Антоненко, В. Бабич, Г. Балабанов, С. Бандур, В. Беседін, Б. Буркинський, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, М. Долішний, Ф. Заставний, Т. Заяць, С. Злупко, Б. Кваснюк, О. Лапко, Е. Лібанова, Ю. Павлов, В. Паламарчук, В. Поповкін, В. Куценко, І. Лукінов, В. Пила, Д. Стеченко, В. Точилін, М. Чумаченко, А. Федорищева та ін.

Разом з тим, не зважаючи на значні наукові результати, подальшого вдосконалення потребують теоретико-методологічні підходи до оцінки та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів, формування і реалізації цільових державних програм з обґрунтуванням відповідних регіональних пріоритетів, активізації інвестиційних процесів, які б дали змогу забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. До найбільш важливих теоретичних задач економічної науки належать удосконалення системи фінансового забезпечення соціальної сфери, міжбюджетних відносин і трансфертної політики, впровадження принципів державної компенсаційної політики. Вирішення вказаних задач, у свою чергу, неможливе без суттєвого вдосконалення економічних механізмів державного регулювання, впровадження методів формування бюджетів базового рівня на основі соціальних стандартів.

Подальшого дослідження потребують об'єктивні передумови та логіка розвитку управління складними соціально-економічними системами. Недосконалою є також система управління соціальною сферою.

Актуальність вказаних проблем, їх наукове та практичне значення і недостатнє теоретичне дослідження обумовили мету і задачі дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційного дослідження входить до державних, галузевих і регіональних наукових програм і тем. Дисертаційна робота виконана відповідно до пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки (Закон України “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності”, Постанова Верховної Ради України № 2105-XII від 16.10.1992 р., Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.1994 р.), зокрема, відповідно до концепції пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки: пункт 5 – наукові проблеми розбудови державності України; тематики науково-дослідних робіт Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, зокрема, “Соціально-економічна стратегія формування в Україні нової моделі економічного розвитку” (№ держ. реєстр. 0101U0028000), де автором обґрунтовується науково-методичні підходи до впровадження стратегії соціально-орієнтованої моделі розвитку економіки; „Інноваційна модель стійкого розвитку науково-технічного та виробничого потенціалу України” (№ держ. реєстр. 0104U000676), де автором запропоновані принципи і методи вдосконалення управління іноваційно-інвестиційною діяльністю на регіональному рівні; Сумського національного аграрного університету, серед яких: “Розробка методів регулювання економіки з урахуванням соціально-економічних критеріїв якості життя” (№ держ. реєстр. 0104U003424), де автором досліджено соціально-економічний зміст показника “індекс людського розвитку” та запропоновані науково-методичні підходи до його визначення; “Проблеми соціо-еколого-економічного менеджменту” (№ держ. реєстр. 0104U003427), де автором розвинено теоретичні підходи до визначення економічної ефективності соціальних проектів і програм, обґрунтовано принципи соціальної експертизи; Сумського державного університету, серед яких: “Теоретичні і методологічні основи економічної оцінки ресурсного потенціалу території” (№ держ. реєстр. 0100U003225), де автором запропоновані науково-методичні підходи до впровадження дворівневої моделі управління інвестиційною діяльністю на регіональному рівні; “Бюджетна та інвестиційна політика у сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування” (№ держ. реєстр. 0196U005439), де автором розвиваються теоретичні та науково-методичні підходи до економічної оцінки екологічного стану регіону; “Розробка фундамен-тальних економічних основ теорії розвитку” (№ держ. реєстр. 0103U007663), де автором науково обґрунтовані та запропоновані принципи і напрямки розвитку системи управління складними соціально-економічними системами.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних і науково-методичних основ удосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком на основі оптимізації між-бюджетних відносин і трансфертної політики, системного впровадження принципів державної компенсаційної політики та підтримки регіональних цільових інвестиційних проектів і програм в умовах транзитивної економіки.

Відповідно до мети дисертаційної роботи були поставлені такі основні задачі:

- визначити сутність, зміст, принципи і механізми реалізації державної регіональної соціально-економічної політики, систематизувати на цій основі поняття та категорії, що стосуються об'єкта дослідження;
- дослідити розвиток теорії та практики управління складними регіональними соціально-економічними системами та сформулювати на цій основі стратегію розвитку соціальної сфери регіону;
- обґрунтувати теоретичні та науково-методичні підходи до оцінки ефективності управління в соціальній сфері;
- провести аналіз існуючих методів інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіону та визначити їх придатність для вдосконалення державної трансфертної політики;
- розробити економіко-математичне забезпечення прогнозування динаміки показників соціально-економічного розвитку регіону;
- обґрунтувати науково-методичні основи соціально-правової експертизи нормативного та організаційного забезпечення трансформацій у соціальній сфері;
- провести вибір і обґрунтування соціально прийнятних і економічно ефективних напрямів удосконалення системи фінансування соціальної сфери;
- визначити умови соціальної оптимальності інвестиційної діяльності в регіоні та вдосконалити на цій основі управління реалізацією регіональних інвестиційних проектів і цільових комплексних програм.

Логіка і структура дослідження являє собою рух від загального до часткового в трьох взаємопов'язаних аспектах.

У першому, міжнародному, аспекті загальним є світова економіка в її глобальних проявах, міжнародному поділі праці, транснаціональному русі капіталів, а в ролі часткового розглядається економічна система України як складова світової економіки. У другому, регіональному, аспекті загальним є економічна система України, а частковим – регіональні економічні підсистеми, які мають ресурсно-економічні та природно-кліматичні відмінності, що об'єктивно обумовлює диференційовані підходи до формування механізмів державного регулювання економічних процесів, які визначають соціальну ефективність ринкових реформ. У третьому, соціальному, аспекті загальним є соціально-економічна система країни, а частковим – регіональні соціально-економічні підсистеми, які мають об'єктивно та суб'єктивно обумовлені відмінності в рівні розвитку.

У цій триєдності полягає особливість методологічного підходу і логіка дисертаційного дослідження. Перший аспект використаний нами при порівняльній оцінці поточного соціально-економічного стану в Україні та міжнародних соціальних стандартів і норм. Другий – при поглибленому аналізі ефективності державної регіональної соціально-економічної політики. Третій – при дослідженні причинно-наслідкових зв'язків між макроекономічними процесами, які

відображають результати ринкових перетворень, і показниками соціального розвитку територій.

Об'єктом дослідження є принципи, методи, інструменти та економічний механізм управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні.

Предмет дослідження – економічні відносини, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарської діяльності та громадянами з приводу використання обмежених ресурсів, що спрямовуються на розвиток соціальної сфери.

Методи дослідження. Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали фундаментальні положення і принципи сучасної теорії управління складними соціально-економічними системами, теорії збалансованого територіального соціально-економічного розвитку, загальної теорії економічної ефективності, принципи економіко-математичного моделювання і прогнозування, принципи науковості, системності та комплексності.

При проведенні дисертаційного дослідження були використані:

- методи системно-структурного і порівняльного аналізів – при визначенні сутності, змісту принципів та економічного механізму реалізації державної регіональної соціально-економічної політики, при дослідженні об'єктивних передумов та визначенні напрямків її вдосконалення;

- методи формально-логічного аналізу – при дослідженні суперечностей існуючих методів оцінки ефективності в соціальній сфері; при вдосконаленні механізму формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів; при дослідженні логіки розвитку управління регіональними соціально-економічними системами;

- економіко-статистичні методи – при вдосконаленні методів прогнозування динаміки соціально-економічного розвитку регіону; при вдосконаленні науково-методичних підходів до оптимізації розподілу витрат та результатів між учасниками регіональних інвестиційних проектів і програм;

- методи моделювання і прогнозування – при вдосконаленні принципів, методів та системи показників інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону; при обґрунтуванні економіко-математичної моделі та формалізації алгоритму процедури соціальної експертизи; при розробці економіко-математичної моделі дворівневої системи управління інвестиційною діяльністю в регіоні і вдосконаленні методів програмно-цільового управління регіональними інвестиційними проектами і програмами; при вдосконаленні міжбюджетних відносин.

Інформаційну базу дослідження склали: правові і нормативні акти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я; наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі державного регулювання стратегічного розвитку соціальної сфери, статистичні матеріали, зібрані безпосередньо автором.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в дисертації розроблені теоретичні основи і науково-методичні підходи до вирішення економічних проблем управління регіональним соціально-економічним розвитком.

Вперше:

- обґрунтовані принципи і визначені напрямки вдосконалення системи управління в соціальній сфері на регіональному рівні на основі системного аналізу об'єктивних передумов формування, розвитку, єдності і суперечностей сучасних теорій управління складними соціально-економічними системами;
- запропонована сукупність науково-методичних принципів та обґрунтовані методи дворівневої оцінки ефективності управлінських рішень у соціальній сфері: на першому рівні до розгляду приймаються тільки ті рішення, які відповідають вимогам гарантованих соціальних стандартів; на другому – визначається результат управлінського рішення у вигляді економічного ефекту;
- запропоновані якісно нові теоретичні та науково-методичні підходи до формування, упровадження і реалізації державної компенсаційної політики на основі формування позабюджетних компенсаційних фондів як джерел додаткового фінансування витрат на соціальні заходи;
- обґрунтований і запропонований організаційно-економічний механізм управління інвестиційною діяльністю в регіоні, який дозволяє враховувати взаємодію органів управління інвестиційною діяльністю; визначені необхідні та достатні умови оптимального функціонування основних суб'єктів інвестиційного ринку регіону та нормативи внесків інвесторів в розвиток соціальної інфраструктури населених пунктів регіону.

Удосконалені:

- принципи і методи проведення соціальної експертизи нормативних актів і організаційно-управлінських рішень соціальної спрямованості, в основу яких покладені загальні принципи теорії активних систем;
- теоретико-методологічні підходи до системного аналізу сутності, складу, принципів і механізму реалізації регіональної соціально-економічної політики; конкретизовано суб'єктно-об'єктну і предметно-цільову структуру поняття “державна регіональна соціально-економічна політика”, визначені пріоритетні напрямки її реалізації;
- економічний механізм державної трансфертної політики: запропоновано замість системи бюджетного вирівнювання перейти до системи, що враховує стан розвитку соціальної сфери регіону, а регіональне коригування бюджетних трансфертів здійснювати на основі системи показників, які відображають рівень соціально-економічного розвитку регіону.

Дістали подальшого розвитку:

- теоретико-методичні підходи до формування бюджетів усіх рівнів на основі соціальних стандартів, а також методичні підходи до формування соціальної складової дохідної і витратної частин бюджетів базового рівня;

- теоретичні і науково-методичні підходи до оцінки і прогнозування рівня соціально-економічного розвитку регіону на основі використання інтегрального показника “індекс регіонального людського розвитку”.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені в дисертації, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій. Вони призначені для використання в практиці оцінки та прогнозування рівня соціально-економічного розвитку регіонів, визначення базових нормативів відрахувань до компенсаційних фондів, формування бюджетів базового рівня на основі соціальних стандартів, розрахунків коефіцієнтів для коригування міжбюджетних трансфертів, визначення нормативів пайових внесків інвесторів (забудовників) на розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури населених пунктів.

Положення дисертаційного дослідження в частині оцінки і прогнозування соціально-економічного розвитку людського потенціалу, обґрунтування стратегії структурної модернізації економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища та регіональної інноваційної політики були використані при розробці “Стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року”, затвердженої на сесії обласної Ради, що підтверджується довідкою Сумської обласної державної адміністрації № 01–15/577 від 13.03.2006 р.

Науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження були використані при розробці „Програми економічного і соціального розвитку Сумської області”, обласного бюджету на 2006 р., зокрема в частинах: прогнозування соціально-економічного розвитку територій; підвищення рівня життя і подолання бідності; розвитку соціальної сфери; підвищення інвестиційної та інноваційної активності суб’єктів господарювання, що підтверджується довідкою Сумської обласної ради № 01–22/67 від 15.03.2006 р.

Результати дисертаційного дослідження були використані при розробці стратегії економічного та соціального розвитку Шосткинського промислового вузла відповідно до вимог Концепції Державної регіональної політики України, затвердженої Указом Президента України (від 21 травня 2001 р.), що підтверджується довідкою виконкому Шосткинської міської ради № 160 від 23.03.2006 р.

Теоретичні, науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження використані при підготовці навчально-методичних матеріалів у Сумському національному аграрному університеті, зокрема: при розробці „Методичних вказівок для виконання практичних занять з дисципліни „Економіка підприємства” для студентів економічних спеціальностей денної і заочної форм навчання”; при розробці навчально-методичних матеріалів з дисциплін „Розміщення продуктивних сил”, „Макроекономіка” (довідка про впровадження № 833 від 24.03.2006 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджені в навчальний процес у Сумському державному університеті (акт про впровадження № 14 від 17.03.2006 р.) та були використані при підготовці підручників: “Економіка підприємства”, затвердженого Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18.2-856 від

22.04.2004 р.), “Соціологія” (5-те вид., перероб. і допов.; лист №14/18.2-1352 від 30.07.2003 р.); навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України: “Економічне прогнозування” (2-ге вид., перероб. і допов.; лист №14/18.2952 від 26.06.2001 р.), “Управління інвестиціями” (2-ге вид., перероб. і допов.; лист № 14/18.2-773 від 10.04.2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладено авторський підхід до розробки теоретичних основ і практичних методів удосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які запропоновані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Наукові та практичні положення дисертаційної роботи доповідались і обговорювались на 11 наукових та науково-практичних конференціях, наукових семінарах і науково-практичних нарадах, серед них: Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми активізації регіональної інвестиційної політики в сучасних умовах” (Дніпропетровськ, 2000 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Оплата праці: проблеми теорії та практики” (Луцьк, 2000 р.); Міжнародна наукова конференція “Гуманітарні питання на рубежі третього тисячоліття: досягнення, проблеми, перспективи” (Хмельницький, 2000 р.); Всеукраїнська наукова конференція “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стає економічне зростання” (Донецьк, 2000 р.); Перша міжнародна і друга всеукраїнська наукова конференція “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стає економічне зростання” (Донецьк, 2001 р.); міжнародна нарада “Міжрегіональні проблеми екологічної безпеки” (Суми, 2002 р.); регіональна науково-практична конференція “Управління в умовах ринкової трансформації економіки України (теорія і практика)” (Харків, 2002 р.); Четверта міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція “Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління” (Харків, 2003 р.); науково-практична конференція “Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року” (Київ – Суми, 2004 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Эволюция научных знаний и современные проблемы экономической теории” (Харків, 2005 р.); науково-практична конференція „Михайло Туган-Барановський і сучасна економічна наука” (Харків, 2005 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані в 33 наукових працях загальним обсягом 48 др. арк. (з них особисто автору належить 42,4 др. арк.), у тому числі у двох одноосібних монографіях, в одній монографії в співавторстві, у 3 брошурах, у 21 статтях у наукових фахових виданнях (із них 6 – у співавторстві), 5 публікаціях у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел з 334 найменувань і містить 48 таблиць, 17 ілюстрацій, 4 додатки. Повний обсяг дисертації становить 477 стор., із них повні сторінки займають 16 таблиць, 3 ілюстрації, список використаних

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі **“Теоретико-методологічні принципи і механізми управління регіональним соціально-економічним розвитком”** досліджено сутність і зміст державної регіональної соціально-економічної політики, принципи і механізми її реалізації, визначені передумови і напрями вдосконалення су-спільних соціально-економічних відносин.

Проведений у роботі аналіз еволюції ключових категорій свідчить, що в економічній теорії відсутні загальновизнані підходи до визначення сутності таких категорій, як **“політика”**, **“регіональна політика”**, **“соціально-економічна політика”**, що призводить до продукування недосконалих нормативно-правових актів.

Констатовано, що зміст категорії **“політика”** краще за все відображає його етимологія: від грецького слова *politike* – мистецтво управління державою. При цьому, на думку здобувача, регіональна політика виступає як поліструктурна категорія та охоплює основні сфери діяльності суспільства. У дисертаційній роботі зміст регіональної політики трактується як вибір засобів і методів управління регіональним відтворювальним процесом з метою реалізації обраної стратегії. Оскільки регіональна соціальна політика має змістовне значення тільки у взаємному зв’язку з регіональною економічною політикою, доцільно говорити про поняття **“регіональна соціально-економічна політика”**, що є базовою і визначальною щодо формування і реалізації інших видів регіональної політики.

Регіональна соціально-економічна політика реалізується і локалізується на двох рівнях: державному та місцевому. Відповідно регіональна соціально-економічна політика містить у собі дві складові частини – державну регіональну політику і політику самих регіонів (реалізовану з урахуванням регіональних особливостей на основі загальнодержавних принципів). Саме в цьому полягає, на наш погляд, єдність протилежностей сутнісних ознак, принципів і методів реалізації регіональної соціально-економічної політики.

У роботі під державною регіональною соціально-економічною політикою розуміється цілеспрямована діяльність держави з управління соціально-економічними процесами на регіональному рівні з урахуванням цілей і завдань територіальної організації продуктивних сил і економічної та соціальної стратегії країни в цілому. У табл. 1 наведена запропонована нами предметно-цільова структура поняття **“державна регіональна соціально-економічна політика”**.

Оскільки регіональна соціально-економічна політика є досить складним поліструктурним утворенням, механізм її реалізації так само характеризується високою складністю: з однієї сторони, він має бути орієнтованим на ринок, а з іншої – має бути соціально орієнтованим. Виникаючі при цьому внутрішні суперечності механізму реалізації державної регіональної соціально-економічної політики можуть бути подолані тільки за умови дотримання ряду принципів: законності; територіальної цілісності; соціальної орієнтованості; екологічної рівноваги; субсидіарності; урахування

особливостей соціально-економічного розвитку регіонів; пріоритетності; системності й комплексності; територіального поділу праці. Крім того, запропонований механізм повинен забезпечувати формування та ефективне функціонування інституціональних умов ринкових перетворень, дію економічних інструментів ринкової конкуренції.

Виходячи з цілей регіонального розвитку, можна стверджувати, що механізм реалізації державної регіональної соціально-економічної політики повинен мати такі риси: маневреність і адаптивність, тобто наявність внутрішньої саморегульованої системи, яка б спрацьовувала при відхиленні від обраної стратегії, нейтралізувала негативні інерційні сили й давала можливість вийти на планові траєкторії розвитку для реалізації обраних стратегічних напрямків; високий ступінь наукової обґрунтованості й визначеності регіонального соціально-економічного розвитку; погодженість інтересів різних суб'єктів регіональної політики; надійність.

Таблиця 1

Предметно-цільова структура поняття “державна регіональна соціально-економічна політика”

Державна регіональна соціально-економічна політика	Суб'єкти		Об'єкт	Предмет	Позначення	Напрямки
	первинні	вторинні				
Цілеспрямована діяльність держави щодо управління соціально-економічними процесами на регіональному рівні з урахуванням цілей і завдань територіальної організації продуктивних сил та економічної стратегії країни в цілому.	- українське суспільство; - національні утворення; - соціальні групи та верстви населення	- центральні і місцеві органи державної влади; - органи місцевого самоврядування; - політичні партії; - профспілки; - громадські організації та спілки	економічні, соціальні, екологічні, демографічні та інші процеси регіонального розвитку в їх проявах і взаємозв'язках, розвиток територіальних форм організації продуктивних сил регіону	проблеми і суперечності функціонування регіональних соціально-економічних систем	економічне зростання	- зростання національного багатства країни; - формування раціональної та збалансованої просторової структури економіки; - досягнення економічно та соціально виправданого рівня комплексності та раціональної структури господарства регіонів; - розвиток ефективних і конкурентоспроможних напрямків економічної діяльності регіонів; - раціональне використання трудових ресурсів; - формування раціональної системи розселення
					стабільність і єдність національного соціально-політико-економічного простору	- державне стимулювання економічної активності регіонів; - вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів; - досягнення внутрішньорегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку; - поліпшення екологічного стану; - створення системи ефективних міжрегіональних зв'язків у межах єдиного ринкового простору; - забезпечення територіальної цілісності та зміцнення економічної єдності
					соціальний розвиток і соціальна безпека	- формування в регіонах соціально орієнтованої ринкової економіки; - забезпечення єдиних соціальних стандартів; - створення сприятливих умов і можливостей для розвитку громадянина, реалізації його професійно-кваліфікаційного потенціалу та працевлаштування; - поліпшення демографічної ситуації; - збільшення тривалості життя

Виконаний у роботі аналіз еволюції базових категорій, які визначають сутність регулювання соціальної сфери, дозволив виділити такі основні типи державної регіональної соціально-економічної політики: стимулююча, компенсаційна, адаптаційна, протидіюча. В Україні домінує компенсаційний тип політики, ефективна реалізація якої потребує вдосконалення методів та інструментів державного управління у взаємодії з ринковими інструментами.

У дисертаційній роботі набули подальшого розвитку теоретичні положення оцінки економічної ефективності управлінських рішень у соціальній сфері. В основу процедури оцінки має бути покладена вимога орієнтації на узагальнений соціальний результат. Перший етап передбачає встановлення узгодженої системи мінімально гарантованих значень досягнутих соціальних стандартів. Обґрунтування цієї системи є сферою соціального вибору. Будь-який варіант, що не забезпечує досягнення стандартів, є неприйнятним, незалежно від його економічної ефективності. Варіанти, що відповідають зазначеним вище вимогам, можуть різнитися між собою як за рівнем досягнутого соціального результату, так і за величиною економічного ефекту їх реалізації.

На другому етапі розрахунків узагальнений економічний результат виражається у вигляді економічного ефекту, а вирішальним критерієм вибору є вимога найбільшої народногосподарської ефективності. Таким чином, серед усіх варіантів, що задовольняють вимогам стандартів, слід вибирати економічно найбільш ефективний, навіть якщо він дає відносно менші окремі соціальні результати.

Результати дослідження, викладені в першому розділі, дозволяють конкретизувати сутність, зміст і механізм реалізації державної регіональної соціально-економічної політики. До основних напрямів удосконалення суспільних соціально-економічних відносин слід віднести державне стимулювання економічної активності регіонів; вирівнювання їх соціально-економічного розвитку; забезпечення єдиних соціальних стандартів; формування в регіонах соціально орієнтованої ринкової економіки.

У другому розділі **“Теоретико-методичні основи оцінки і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону”** вирішуються загальнотеоретичні та науково-методичні питання інтегральної оцінки та прогнозування соціально-економічного розвитку регіону; обґрунтовані основні положення та методи реалізації процедури соціальної експертизи.

Важливою передумовою формування та ефективної реалізації державної регіональної соціально-економічної політики є всебічне вивчення стану регіону. При цьому досить важливо дотримуватися таких методичних принципів, які б забезпечували об'єктивне зіставлення отриманих оцінок. У роботі проведено системний аналіз індексних методів оцінки і прогнозування рівня соціально-економічного розвитку регіонів і встановлено, що найбільшою мірою відповідає принципам об'єктивності й достатності та найбільш адаптованим до національних умов і, перш за все, до умов національної статистичної бази є такий показник, як

“інтегральний індекс людського розвитку”, рекомендований ООН, Державним комітетом

статистики України і Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України. Розрахунок індексу заснований на таких основних принципах:

- системний аналіз проблеми, її структуризація та подання у вигляді ієрархії;
- кількісна оцінка пріоритетів ієрархії, що дає можливість визначити питомий вплив кожної з її структурних компонентів на загальний результат;
- формування бази даних фактичного стану розвитку структурних компонентів ієрархії щодо конкретного об'єкта дослідження.

У структурі інтегрального індексу людського розвитку нами пропонується виділити дев'ять груп показників, кожна з яких характеризує один з аспектів досягнутого рівня і тенденцій розвитку потенціалу населення регіону та, з відповідною вагою, враховується в інтегральному індексі: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут населення; умови життя населення; рівень освіти населення; стан охорони здоров'я; соціальне середовище; екологічна ситуація; фінансування людського розвитку.

Розрахунки інтегральних показників I_{ij} , які характеризують окремі аспекти людського розвитку, пропонується здійснювати за формулою:

$$I_{ij} = \sum_k^{n=27} Y_{ik} W_{ik}, \quad (1)$$

де Y_{ik} – нормований i -й показник людського розвитку в j -му регіоні; W_{ik} – вага, з якою i -й показник враховується при розрахунку інтегрального показника.

Індекс регіонального людського розвитку I_j розраховується, виходячи з інтегральних показників окремих його складових (табл. 2) I_{ij} , за формулою:

$$I_j = \sum_{i=1}^{l=9} I_{ij} W_{ij}, \quad (2)$$

де W_{ij} – вага, з якою i -й показник враховується при розрахунку складових показника регіонального людського розвитку.

На основі узагальнення існуючих методичних підходів у роботі запропонований такий алгоритм оцінки соціально-економічного розвитку регіонів:

- формування сукупності показників соціально-економічного розвитку певної регіональної системи, їх обґрунтування щодо мети оцінки різних напрямків соціально-економічного розвитку регіонів;
- аналіз коректності обраного масиву статистичних даних, приведення їх у порівнянний вигляд;
- вибір методу обробки масиву статистичних даних для подальшого формування комплексу ознак, які б достатньо повно характеризували класифіковані групи за напрямками регіонального розвитку;
- вибір і обґрунтування методу “згортання” окремих показників у формулу розрахунку інтегрального індексу соціально-економічного розвитку регіонів;
- обчислення інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів, проведення типології регіонів;
- узагальнення отриманих результатів для наступної розробки заходів реалізації державної регіональної соціально-економічної політики.

У табл. 2 наведено результати розрахунків індексів регіонального людського розвитку.

Таблиця 2

Інтегральні коригувальні коефіцієнти

Регіон	Інтегральний індекс демографічного розвитку	Інтегральний індекс розвитку у ринку праці	Інтегральний індекс доходів	Інтегральний індекс умов життя	Інтегральний індекс охорони здоров'я	Інтегральний індекс освіти	Інтегральний індекс соціального середовища	Інтегральний індекс фінансового стану	Інтегральний індекс екологічної ситуації	Індекс регіонального людського розвитку	Інтегральний коефіцієнт (k_{ji})	Видатки з урахуванням трансфертів	
												до коригування	після коригування
АР Крим	0,369	0,508	0,448	0,462	0,567	0,388	0,482	0,319	0,877	0,470	0,99	1509,1	1494,0
Вінницька	0,563	0,651	0,381	0,190	0,802	0,344	0,653	0,336	0,616	0,474	0,98	1056,0	1034,8
Волинська	0,521	0,519	0,369	0,249	0,604	0,243	0,705	0,317	0,741	0,443	1,05	648,3	680,7
Дніпропетровська	0,368	0,565	0,508	0,401	0,554	0,451	0,392	0,317	0,395	0,441	1,06	2435,0	25,81,1
Донецька	0,301	0,608	0,534	0,278	0,570	0,458	0,479	0,303	0,311	0,430	1,09	2981,7	3250,0
Житомирська	0,457	0,565	0,329	0,228	0,637	0,330	0,571	0,326	0,774	0,436	1,07	816,3	873,1
Закарпатська	0,501	0,686	0,275	0,228	0,773	0,277	0,767	0,312	0,824	0,471	0,99	765,5	757,4
Запорізька	0,381	0,519	0,518	0,427	0,541	0,367	0,415	0,334	0,567	0,446	1,05	1343,7	1410,9
Івано-Франківська	0,634	0,552	0,399	0,167	0,706	0,298	0,768	0,338	0,612	0,468	1	858,7	858,7
Київська	0,391	0,687	0,481	0,328	0,592	0,402	0,555	0,318	0,690	0,476	0,98	1250,1	1225,1
Кіровоградська	0,329	0,617	0,419	0,191	0,544	0,360	0,436	0,308	0,820	0,419	1,12	653,5	731,9
Луганська	0,357	0,485	0,366	0,217	0,606	0,258	0,346	0,329	0,705	0,381	1,23	1360,3	1673,2
Львівська	0,542	0,588	0,408	0,303	0,630	0,412	0,782	0,318	0,678	0,495	0,94	1618,9	1521,7
Миколаївська	0,381	0,529	0,420	0,319	0,412	0,301	0,425	0,326	0,898	0,419	1,12	839,9	940,7
Одеська	0,347	0,606	0,436	0,308	0,411	0,426	0,497	0,318	0,774	0,440	1,06	1635,8	1733,9
Полтавська	0,616	0,578	0,482	0,281	0,697	0,421	0,547	0,307	0,596	0,486	0,96	1088,0	1044,5
Рівненська	0,517	0,593	0,387	0,219	0,601	0,319	0,777	0,338	0,911	0,480	0,97	752,9	730,3
Сумська	0,382	0,460	0,423	0,188	0,636	0,342	0,514	0,317	0,804	0,424	1,10	790,8	869,9
Тернопільська	0,629	0,656	0,311	0,278	0,624	0,341	0,819	0,341	0,907	0,503	0,93	660,6	614,3
Харківська	0,425	0,516	0,498	0,371	0,281	0,584	0,492	0,314	0,719	0,462	1,01	1973,6	1993,3
Херсонська	0,264	0,649	0,451	0,327	0,582	0,327	0,462	0,339	0,795	0,442	1,06	645,9	684,6
Хмельницька	0,563	0,560	0,317	0,257	0,734	0,408	0,656	0,357	0,892	0,488	0,96	853,9	819,7
Черкаська	0,575	0,477	0,407	0,250	0,747	0,429	0,573	0,334	0,851	0,484	0,97	861,9	836,0
Чернівецька	0,669	0,310	0,198	0,164	0,782	0,255	0,755	0,414	0,885	0,443	1,05	549,7	577,1
Чернігівська	0,488	0,537	0,465	0,226	0,399	0,362	0,577	0,319	0,774	0,440	1,06	752,5	797,6
Київ	0,849	0,823	0,803	0,911	0,635	0,824	0,648	0,317	0,858	0,747	0,63	4717,5	2972,0
Севастополь	0,180	0,508	0,488	0,503	0,571	0,525	0,504	0,671	0,831	0,518	0,90	321,8	289,6
Вага блоків	0,103	0,098	0,156	0,133	0,092	0,137	0,105	0,107	0,068			33742,0	32984,0

Подальший розвиток у роботі отримали теоретичні й науково-методичні підходи до прогнозування найважливіших показників соціально-економічного розвитку регіонів. Загальноприйняті розділи нами пропонується доповнити прогнозними оцінками соціальних, ресурсних, суспільних та особистих потреб. Саме прогнозування цих показників дозволяє визначити необхідні і достатні обсяги фінансово-ресурсного забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, визначити напрями вдосконалення міжбюджетних трансфертних відносин.

Показники соціального розвитку регіону в роботі пропонується розділити на три групи: показники населення, у тому числі трудових ресурсів регіону; показники, що характеризують рівень життя населення регіону; показники, що характеризують рівень розвитку соціальної сфери. Показники цих груп взаємопов'язані. Разом з тим методичні підходи до їх прогнозування мають певні відмінності. Прогнозування показників, що належать до першої групи, може успішно здійснюватися на основі статистичних методів. Процедура прогнозування показників другої групи фактично перетворюється на процедуру "конструювання". Показники третьої групи визначаються рівнем розвитку економіки і державною бюджетною політикою. Основою їх прогнозування є нормативний метод.

Узгодження отриманих оцінок пропонується здійснювати на основі балансового методу, тобто на основі оцінки об'єктивної взаємної залежності між показниками, що належать до різних груп.

До логічної послідовності процедур оцінки і прогнозування пропонується включити процедуру соціальної експертизи, завданням якої є дослідження впливу управлінських рішень на параметри, що визначають рівень соціально-економічного розвитку регіону. Слід зазначити, що в сучасній економічній літературі проблематика соціальної експертизи практично не досліджується. При формуванні принципів і методів соціальної експертизи ми спиралися на основні положення теорії активних систем. Передбачалося, що стан деякої соціально-економічної системи описується змінною y , що належить припустимій множині A . Стан системи в розглянутий момент часу залежить від керуючих впливів $\eta \in U$: $y = G(\eta)$. Передбачається, що на множині $U \times A$ заданий функціонал $\Phi(\eta, y)$, який визначає ефективність функціонування системи (з погляду керуючого органа). Величина $K(\eta) = \Phi(\eta, G(\eta))$ визначає ефективність управління $\eta \in U$. Завдання керуючого органа полягає у виборі такого управлінського рішення, яке максимізувало б значення його ефективності $K(\eta) \rightarrow \max_{\eta \in U}$ за умови, що відомо реакцію $G(\eta)$ системи на керуючі впливи.

Соціальна експертиза як безперервний процес передбачає її інституціональне забезпечення. Як можливі розглядаються два базових варіанти створення інституціональної інфраструктури соціальної експертизи. Перший передбачає створення спеціального органа, наприклад, у вигляді Національного агентства соціальної експертизи, яке функціонуватиме на кшталт Рахункової палати. Основною

перевагою даного варіанта є незалежність такого органа від поточної кон'юнктури та органів законодавчої і виконавчої влади. Другий виходить із можливості використання існуючих інституціональних структур, які мають досвід виконання експертних робіт, наприклад, до Національної академії наук України.

Апробація запропонованої процедури соціальної експертизи на прикладі оцінки соціальної ефективності політики зайнятості дозволила одержати ряд принципово значимих результатів, що підтверджують необхідність урахування соціально-економічних особливостей регіонів у соціальній політиці.

На підставі викладених у другому розділі результатів дослідження слід констатувати, що інтегральна оцінка та прогнозування рівня соціально-економічного розвитку регіону є необхідною передумовою вдосконалення міжбюджетних відносин, формування ефективного механізму вирівнювання соціального розвитку. При цьому процедура соціальної експертизи нормативно-правових актів і управлінських рішень розглядається як необхідна передумова забезпечення збалансованості між суспільними очікуваннями і об'єктивними ресурсними можливостями їх забезпечення.

У третьому розділі "**Вдосконалення методів фінансового забезпечення соціальної сфери регіону**" розглядаються теоретичні, методичні та практичні питання вдосконалення фінансування соціальної сфери на основі оптимізації міжбюджетних відносин, формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів, удосконалення державної трансфертної та компенсаційної політики.

Головною передумовою вдосконалення фінансування соціальної сфери є оцінка стану суб'єкта бюджетної системи та дослідження об'єктивних тенденцій її розвитку. У роботі пропонується оцінювати фінансовий стан суб'єкта бюджетної системи (наприклад області) на підставі динаміки інтегрального індексу:

$$IBF = (B / C)(1 - \frac{k_2}{k_1}), \quad (3)$$

де IBF – інтегральний індекс; B – власні доходи об'єкта бюджетної системи з урахуванням трансфертів; C – сума видатків; k_1 , k_2 – кредиторська заборгованість на початок і кінець звітного періоду, відповідно.

Індекс (3) можна розглядати як своєрідний осцилятор з нульовою опорною лінією, який дозволяє прогнозувати рівень фінансового стану суб'єкта бюджетної системи. Виконані в роботі розрахунки на прикладі Сумської області свідчать про нестабільність бюджетного фінансування. Коливання індексу в межах одного року становить від 0,49 пунктів до мінус 0,94. При цьому від'ємне значення індексу має місце як на початку фінансового року, так і в кінці, що свідчить про непрогнозованість фінансового стану і є одним із чинників соціального напруження в

суспільстві. Подібна динаміка характерна практично для всіх областей України.

У роботі доведено, що значні недоліки має і система розподілу міжбюджетних трансфертів, яка не враховує фактично сформований регіональний рівень розвитку соціальної сфери. Складеться ситуація, коли удаване бюджетне

вирівнювання фактично породжує дискримінаційні механізми фінансування соціальної сфери для різних областей. Як приклад, автором виконаний порівняльний аналіз балансів бюджетних трансфертів, у розрізі окремих областей України (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз балансів бюджетних трансфертів за деякими областями станом на 2004 рік

Область	Фактичні надходження податків і зборів у бюджети і цільові фонди		Рейтинг області	Фактичні бюджетні витрати з урахуванням трансфертів		Рейтинг області	Рейтинг області за показником “індекс людського розвитку”
	всього, млн грн	на душу населення, грн		всього, млн грн	на душу населення, грн		
Сумська	1231,6	983,1	10	749,1	597,9	21	23
Кіровоградська	538,2	492,8	24	727,2	665,9	22	17
Хмельницька	756,7	542,6	21	912,3	654,2	13	10
Черкаська	1058,5	775,6	15	890,7	652,6	14	14
Чернігівська	1250,9	1044,8	8	793,0	662,3	18	18
Житомирська	729,6	539,5	22	885,9	665,0	15	21

Хоча система бюджетного вирівнювання забезпечує приблизно однакові бюджетні витрати на душу населення, однак таке вирівнювання не відображає фактичного стану соціальної сфери в аналізованих областях. Так, наприклад, Сумська область за показником “фактичні надходження податків і зборів у бюджети і цільові фонди” посідала 10 місце, а за показником “індекс людського розвитку” – 23 місце в Україні. Саме це дозволяє нам висунути тезу про необхідність удосконалення системи міжбюджетних трансфертів.

В основу “Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами” покладено нормативний метод. При цьому в ній ніяк не відображається поточний стан об’єктів соціальної сфери окремого регіону. Завдання полягає у вдосконаленні системи міжбюджетних відносин таким чином, щоб діючий механізм дозволяв враховувати фактичний стан окремих галузей соціальної сфери в регіонах, був більш гнучким у відношенні перерозподілу трансфертів.

Запропоновані в роботі науково-методичні підходи ґрунтуються на використанні таких показників, як “індекс регіонального людського розвитку” та “інтегральних індексів складових частин людського розвитку”. При застосуванні першого показника для розрахунків міжбюджетних трансфертів пропонується формула:

$$T_i = k_j \alpha_i (V_i - RD_{i_{zak}}), \quad (4)$$

де k_{ji} – інтегральний коригувальний коефіцієнт; α_i – коефіцієнт вирівнювання; V_i – розрахунковий показник обсягу видатків загального фонду місцевого бюджету; RD_{izak} – розрахунковий прогностичний обсяг доходів (кошика доходів), закріплених за відповідними місцевими бюджетами.

Розрахунок k_{ji} пропонується проводити за принципом “розімкненої шкали”. У табл. 2 наведені розрахунки інтегрального коригувального коефіцієнта і обсяги видатків з урахуванням трансфертів до і після коригування. Зокрема, для Луганської області видатки з урахуванням трансфертів мають збільшитися на 23%, а для м. Києва – зменшитися на 37%.

При цьому слід враховувати, що запропонований підхід має цілком очевидні обмеження – він не дозволяє деталізувати регіональні відмінності в межах окремих складових регіонального людського розвитку. Усунути цей недолік можна таким чином: коригуванню має підлягати не загальна сума трансфертів або видатків, а окремі її складові. Тоді формула для розрахунку показника обсягу видатків загального фонду місцевого бюджету (V_i) матиме вигляд:

$$V_i = \sum_{j=1}^J V_{ji} \cdot k_{ji}, \quad (5)$$

де k_{ji} – інтегральні коригувальні коефіцієнти за видами видатків, а формулу (4) пропонується трансформувати таким чином:

$$T_i = \alpha_i \left(\sum_{j=1}^J V_{ji} \cdot k_{ji} - RD_{izak} \right). \quad (6)$$

Розрахунок k_{ji} пропонується проводити за таким алгоритмом. На першому етапі розраховуються групові індекси регіонального людського розвитку (табл. 2) для виділених груп складових частин інтегрального індексу людського розвитку. Пропонується виділити чотири групи: охорона здоров’я, освіта, соціальний захист, культура і мистецтво. У табл. 4 наведено приклад розрахунку запропонованих автором групових індексів регіонального людського розвитку для Сумської області.

Таблиця 4

Приклад розрахунку групових індексів регіонального людського розвитку

Група складових частин інтегрального індексу людського розвитку	Складові частини інтегрального індексу людського розвитку	Вагове значення складової частини (у межах індексу регіонального людського розвитку)	Вагове значення складової частини (у межах групи складових частин)	Інтегральний індекс складової частини людського розвитку	Групові індекси регіонального людського розвитку
Охорона здоров’я	- демографія	0,103	0,390	0,382	0,580
	- охорона здоров’я	0,092	0,351	0,636	

	- екологічний стан	0,068	0,259	0,804	
		0,263	1		
Соціальний захист	- ринок праці	0,098	0,292	0,460	0,369
	- умови життя	0,133	0,395	0,188	
	- соціальне середовище	0,105	0,313	0,514	
		0,336	1		

Вагове значення складових частин (у межах індексу регіонального людського розвитку) та інтегральні індекси складових частин людського розвитку приймалися за табл. 2. Груповий індекс регіонального людського розвитку, наприклад, для групи “охорона здоров’я” розраховувався таким чином: $I_z = 0,382 \cdot 0,390 + 0,636 \cdot 0,351 + 0,804 \cdot 0,259 = 0,580$.

На другому етапі за методом “розімкненої шкали” розраховуються інтегральні коригувальні коефіцієнти за видами видатків (k_{ji}). За результатами розрахунків формується матриця інтегральних коригувальних коефіцієнтів за видами видатків (k_{ji}).

Суттєвим методологічним недоліком існуючої системи бюджетного фінансування соціальної сфери є відсутність науково обґрунтованих соціальних стандартів. Це об’єктивно не дозволяє правильно визначити такі важливі параметри бюджету, як ефективна структура його видатків і дефіцит. Під соціальними стандартами пропонується розуміти мінімально необхідну та гарантовану державою забезпеченість складових регіонального людського розвитку. Якщо таким чином розуміти соціальні стандарти, стає цілком очевидним і економічний зміст державної компенсаційної політики, який полягає в забезпеченні додаткового позабюджетного фінансування соціальної сфери. Таке фінансування як юридичних, так і фізичних осіб має бути солідарним.

У роботі показано, що формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів має відповідати таким основним принципам: соціальні стандарти єдині на всій її території; прогнозовані доходи бюджету і грошове вираження соціальних стандартів мають бути взаємозалежні; методика розрахунку мінімального бюджету базового рівня (міста, селища міського типу, села) має бути єдиною і ґрунтуватися на соціальних стандартах; при розрахунках мінімальних бюджетів базового рівня слід враховувати сформовані (фактичні) розходження в забезпеченості населення об’єктами соціальної інфраструктури; відсотки відрахування від регулюючих джерел доходів у місцеві бюджети – величини розрахункові для кожного конкретного населеного

пункту, а процедура розрахунку єдина; тільки в тому випадку, якщо всіх доходів бюджету базового рівня не вистачає для формування мінімального бюджету, надається державна дотація. При цьому, виходячи із запропонованого в роботі комплексного підходу до вдосконалення системи фінансування соціальної сфери, дотація має визначатися з урахуванням рівня використання економічного потенціалу регіону.

Важливою проблемою, безпосередньо пов'язаною з удосконаленням системи фінансування соціальної сфери, є розподіл бюджетних коштів між населеними пунктами регіону. По-перше, розподіл ресурсів є загальноприйнятим і найбільш важливим інструментом визначення політики пріоритетів. По-друге, розподіл ресурсів, якщо його неможливо здійснити на основі об'єктивних економічних законів, є досить відповідальним соціально-політичним рішенням. По-третє, він може істотно впливати на ефективність соціальних послуг на рівні району чи населеного пункту.

Як теоретична основа вирішення поставленої задачі в роботі прийнята теорія активних систем. Розглядається система, що складається із центра та n активних елементів. Центр має R_0 одиниць ресурсу. Цінність ресурсу для i -го елемента визначається його функцією корисності $\varphi_i(x_i, r_i)$, де x_i – одержувана ним кількість ресурсу, а r_i – тип активного елемента, що параметризує клас припустимих функцій корисності.

Функція корисності може визначати, наприклад, прибуток активного елемента від використання ресурсу в кількості x_i . Завданням центра є розподіл ресурсу з метою,

наприклад, максимізації сумарної корисності всіх елементів $\sum_{i \in I} \varphi_i(x_i, r_i) \rightarrow \max_{x \geq 0}$, при

ресурсному (балансовому, бюджетному) обмеженні: $\sum_{i \in I} x_i \leq R_0$.

У роботі доведено, що прямі механізми розподілу ресурсів у тому разі, коли одержувач надає об'єктивну і повну інформацію про свої потреби, а центр діє усвідомлено, раціонально та ефективно, можуть забезпечити більш ефективний розподіл ресурсів порівняно з пропорційним механізмом.

Як приклад у роботі розглядається процедура децентралізації бюджету охорони здоров'я області між районами та містами. Сама процедура децентралізації передбачає перехід до загального бюджету, що дозволяє забезпечити механізм контролю за рівнем витрат і водночас гнучко використати фінансові ресурси в рамках бюджету. Такий бюджет забезпечує відносно плавний перехід від постатейного розподілу коштів до більш комплексної системи, що стимулює підвищення якості медичної допомоги.

У роботі сформульовані загальні принципи реалізації державної компенсаційної політики. Враховуючи, що найбільш проблемною з погляду фінансового забезпечення є галузь охорони здоров'я, у роботі обґрунтовані науково-методичні підходи до формування економічного механізму компенсації позабюджетних

витрат лікувальних закладів і втрат населення внаслідок тимчасової непрацездатності. Практично такий підхід означає створення компенсаційних фондів.

Для визначення платежів (внесків, надходжень) у компенсаційний фонд необхідно розрахувати його загальний бюджет, необхідний для покриття витрат лікувальних установ у цілому по населеному пункту:

$$W = \sum_{j=1}^J N^j \cdot T_{cp}^j \cdot C^j \cdot k_{ind}, \quad (7)$$

де N^j – прогнозована кількість захворювань j -ї нозологічної групи, чол.; T_{cp}^j – середня тривалість стаціонарного лікування j -ї нозологічної групи, днів; C^j – базовий норматив компенсаційних платежів, грн/люд.-день; k_{ind} – коефіцієнт індексації значення базового нормативу, який враховує рівень інфляції.

Компенсації повинна підлягати різниця між необхідним обсягом фінансування (визначеним на підставі стандартів надання медичної допомоги) та існуючим рівнем бюджетного фінансування.

Принципи формування компенсаційних фондів багато в чому визначають і порядок розрахунку нетто-ставок платежів (внесків, надходжень). По суті, ставка становить собою разовий платіж, розрахований на певну стандартну чисельність населення, з урахуванням імовірності настання захворювання. Крім того, ставку пропонується зменшити на величину відсотків, які можуть бути отримані фондом при розміщенні тимчасово вільних коштів у банку-депозитарії.

Розрахунок нетто-ставок будується на припущенні, що платежі в компенсаційний фонд здійснюються постнумерандо щомісяця протягом року. Тоді, у загальному вигляді, нетто-ставка розраховується за формулою:

$$R = \frac{\left(\sum_{j=1}^N C^j \cdot v^j \cdot \sum_{k=1}^M p_k \cdot \omega_k \right) \cdot r}{(1 + r/m)^m - 1}, \quad (8)$$

де C^j – базовий норматив компенсаційних платежів, грн /люд.-день; v^j – питома вага госпіталізованих захворювань j -ї нозологічної групи в загальній кількості госпіталізованих захворювань по населеному пункту, частки одиниці; p_k – імовірність захворювання k -ї вікової категорії громадян, випадків на 1 тис. чоловік; ω_k – питома вага населення k -ї вікової категорії, частки одиниці; r – прогнозоване значення номінальної процентної ставки по депозитах, відсотки; m – кількість нарахувань відсотків за рік.

Пропоновані в дисертаційній роботі базові нормативи для визначення ставок компенсаційних платежів для відшкодування збитків громадян унаслідок тимчасової втрати працездатності наведені в табл. 5.

Таблиця 5

Базові нормативи компенсаційних платежів для громадян

Класи хвороб	Середня тривалість хвороби		Нормативи компенсаційних платежів по вікових групах громадян, грн /люд.-день		
	загальна	амбулаторне лікування	I	II	III

Органів травлення	21,3	10,0	8,95	7,5	5,05
Органів кровообігу	21,9	10,1	8,30	7,20	4,45
Нервової системи та органів чуттів	22,2	10,2	9,85	8,60	6,00
Сечостатевої системи	16,8	7,2	11,00	9,85	6,55
Крові і кровоносних судин	22,7	10,8	8,55	7,55	4,75
Шкіри	16,8	8,0	8,40	7,15	4,15
Інфекційні	20,2	10,0	9,00	7,75	5,15
Ендокринної системи	20,3	9,2	8,70	7,30	4,70
Органів дихання	24,6	12,5	7,80	6,50	4,20

Середнє значення нормативу компенсаційних платежів для лікувальних установ становить 3,72 грн /люд.-день. При середній тривалості лікування хворого в стаціонарі 12 днів, середнє значення нормативу компенсаційних платежів становить 44,6 грн /випадок.

Інтегральним результатом наукових досліджень, викладених у третьому розділі, є науково методичні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин, які ґрунтуються на відмові від нормативного методу перерозподілу трансфертів на користь диференційованого фінансування соціальної сфери регіонів з урахуванням поточного рівня регіонального людського розвитку.

У четвертому розділі **“Інвестиційна компонента соціально-економічного розвитку регіону”** ставляться і вирішуються загальнотеоретичні та науково-практичні питання управління регіональними інвестиційними проектами і програмами соціального спрямування.

Однією з головних передумов ефективного регіонального соціально-економічного розвитку є формування регіонального інвестиційного ринку, під яким ми розуміємо процедуру обміну інвестиційними ресурсами.

За даними фахівців, для проведення структурної перебудови економіки лише протягом 2003–2007 років необхідно залучити не менше 70 млрд грн. Практична реалізація цих завдань потребує докорінного перегляду ідеології державної регіональної інвестиційної політики, формування відповідного нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення.

Проблема оцінки соціально-економічної ефективності регіональних інвестиційних проектів полягає в тому, що будь-який регіон не можна розглядати як однорідну систему. Компроміс у досягненні цілей між окремими підсистемами визначає просторову диференціацію в реалізації як державної соціально-економічної політики, так і регіональних інвестиційних проектів і програм. При цьому критерії соціально-економічного розвитку формалізуються у вигляді бінарного відношення $\tilde{\lambda} \subseteq X \times X$ на множині припустимих планів X (економічна система складається з N суб'єктів, наприклад районів, і множини припустимих планів її розвитку X ; чисельність населення районів $P_1, \dots, P_n$ передбачається постійною). Вираз $x\tilde{\lambda}y$ означає, що плану x не строго надається перевага над планом y . Самі ж суспільні переваги фіксуються “функціоналом суспільного

добробуту” так, що відношення λ залежить від функції $z_1(\cdot), \dots, z_N(\cdot)$, що акумулює всю необхідну для вибору оптимальних рішень інформацію.

Порівняння альтернатив $(x, y) \in X$ з погляду суспільних переваг може бути перенесене в N -вимірний простір значень вектора регіональних критеріїв $z(x) = z_1(x), \dots, z_N(x)$. Інакше кажучи, існує бінарне відношення $P \subseteq P^N \times P^N$ таке, що $x\lambda y \Leftrightarrow z(x)Pz(y)$, при $(x, y) \in X$. Ця властивість дозволяє розглядати вектор $z(x)$ як вичерпну характеристику кінцевих результатів соціально-економічного розвитку окремого району при реалізації плану $x \in X$.

У роботі доведено, що оптимальні значення критеріїв соціально-економічного розвитку районів $z_1^*, \dots, z_N^*$, прийняті з умови

$$\sum_{r=1}^N P_r z_r^* \geq \sum_{r=1}^N P_r z_r; z \in Z, \text{ можуть, звичайно, значно відрізнятися один від}$$

одного. Водночас асоційовані із z^* двоїсті оцінки повинні задовольняти умові $\lambda_r^* / P_r = \text{const}$, тобто граничні витрати на забезпечення оптимальних рівнів добробуту $z_1^*, \dots, z_N^*$ у розрахунку на душу населення мають бути однаковими. У більшості випадків даний принцип грубо порушується, що приводить до наростання соціальної напруженості й не відповідає принципам економічно ефективної регіональної соціально-економічної політики.

У роботі доведено, що з метою формування ефективної комплексної системи управління регіональною інвестиційною діяльністю необхідно, по-перше, відмовитись від розподілу бюджетних коштів між окремими районами та населеними пунктами на користь фінансування цільових високоефективних інвестиційних проєктів на конкурсній основі, які забезпечують максимальний економічний ефект, а по-друге – впровадити дворівневу структуру адміністрування інвестиційної діяльності.

Економічна сутність пропонованої дворівневої моделі полягає у впровадженні кредитної форми фінансування інвестиційних проєктів регіональним органом управління (наприклад, головним управлінням економіки обласної державної адміністрації або спеціально створеним органом управління інвестиційною політикою в регіоні) відповідних виконавців – органів місцевого самоврядування, які, у свою чергу, також через кредитну систему фінансують відповідні інвестиційні проєкти і програми. Таким чином формується подвійна фінансова відповідальність за ефективне використання інвестиційних ресурсів.

У роботі запропоновані економіко-математичні моделі прийняття рішень у центральному та спеціалізованих органах управління регіональною інвестиційною діяльністю.

Критерій оптимальності діяльності центрального органу пропонується визначати як суму цільових функцій споживання:

$$U = \sum_t (1 + \varepsilon)^{-t} (Y^t), \quad (9)$$

де Y^t – вектор обсягів кінцевого споживання в році t .

Можливості всіх виробництв, що взаємодіють з управляючою системою, визначаються як:

$$X^t = \sum_{s,k} \bar{X} \delta_s^k, \text{ з обмеженнями } \sum_k \delta_k^s = 1; \delta_k^s \geq 0. \quad (10)$$

Уся сукупність продуктово-ресурсних обмежень, які визначають соціально-економічний розвиток регіону, може бути представлена у вигляді векторної нерівності:

$$X^t + \tilde{X}^t \geq \tilde{Y}^t, \quad (11)$$

де $\tilde{Y}^t$ збігається з вектором Y^t тільки для тих компонентів, які складають критерій (9). Для іншого складового кінцевого продукту вектор $\tilde{Y}^t$ складається з нижніх заданих меж споживання. За проміжними продуктами компоненти $\tilde{Y}^t$ дорівнюють нулю. Залежності (9) – (11) визначають зведену апроксимаційну модель прийняття рішень центральним органом управління.

Критерій оптимальності спеціалізованого органа:

$$Q = \sum_v Q_v \lambda_v \rightarrow \max, \text{ при } Q_v = \sum_{t=1}^{t_v} (1 + r)^{-t} h_v^t, \quad (12)$$

де λ_v – дискретні змінні, які дорівнюють одиниці в разі прийняття проекту v до виконання, і нулю – при його відхиленні; r – ставка дисконтування; h_v^t – платежі на погашення кредиту.

Одним із головних обмежень (12) є умова повернення позичальником кредиту, тобто його платоспроможність після впровадження відповідного інвестиційного проекту.

На думку автора, в сучасних умовах більш широкими повноваженнями з обґрунтування напрямків використання інвестицій, у тому числі й за рахунок державного та місцевих бюджетів, необхідно наділити регіональні органи влади.

Запровадження конкурсної кредитної системи фінансування інвестиційних проектів передбачає формування принципово нової методології формування, відбору та експертизи цільових комплексних інвестиційних проектів і програм. У роботі обґрунтовується доцільність створення і принципи діяльності регіональних комітетів з проведення інвестиційних конкурсів та експертної ради для відбору найбільш ефективних інвестиційних проектів, механізм взаємодії яких наведено на рис. 1.

Рис. 1. Структурна схема оцінки і відбору проектів для фінансування з фондів комітету

Одним із напрямків удосконалення системи фінансування розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури може бути впровадження обов'язкових одноразових внесків (платежів) інвесторів, які ведуть будівництво, розширення або реконструкцію виробничо-комерційних об'єктів. Головним принципом при визначенні розмірів пайових внесків має бути такий: інвестори мають компенсувати витрати місцевого бюджету на розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури пропорційно до того навантаження, яке вони спричинятимуть унаслідок реалізації свого інвестиційного проекту.

Розмір пайових внесків інвесторів у розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури з урахуванням оцінки соціально-економічного значення проектів будівництва в роботі пропонується розраховувати для п'яти варіантів (табл. 6).

Таблиця 6

Порядок визначення розмірів пайового внеску інвесторів у розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури

№ по р.	Варіанти будівництва	Нарахування пайового внеску	Умовні позначення
1	При новому будівництві	$P = H_i S_j K$	H_i – базовий норматив розміру пайового внеску інвестора з урахуванням соціально-економічного значення інвестиційних проектів; S_j – загальна площа об'єкта, щодо якого визначається розмір внеску; K – узагальнюючий коригувальний коефіцієнт
		$K = k_z \cdot k_p \cdot k_i$	k_z – зональний коефіцієнт; k_p – коефіцієнт, що враховує динаміку створення робочих місць; k_i – коефіцієнт, що враховує обсяг інвестицій

2	При реконструкції, без приросту загальної площі, якщо профіль об'єкта змінюється	$P = \Delta H S_j K$	ΔH – приріст нормативу розміру пайового внеску інвесторів
		$\Delta H = H_i - H_k$ у разі якщо ΔH менше нуля, пайові внески не нараховуються	H_i – норматив розміру пайового внеску інвесторів у розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури міста, що відповідає попередньому профілю об'єкта; H_k – норматив розміру пайового внеску інвестора при проведенні реконструкції зі зміною профіля роботи об'єкта
3	При реконструкції, якщо профіль об'єкта змінюється і створюються нові площі	$P = H_i \cdot S_j \cdot K + \Delta H \cdot S_j \cdot K$	$(H_i \cdot S_j \cdot K)$ – пайовий внесок інвестора при створенні нових площ у ході проведення реконструкції; розраховується аналогічно до першого випадку; $(\Delta H \cdot S_j \cdot K)$ – приріст пайового внеску інвестора при проведенні реконструкції зі зміною профіля діяльності об'єкта; розраховується аналогічно до другого випадку
4	При реконструкції, якщо профіль об'єкта не змінюється і створюються нові площі	$P = H_i S_j K$	
5	При реконструкції, якщо профіль об'єкта не змінюється і нові площі не створюються	пайовий внесок не встановлюється	

Нормативи для визначення розмірів пайових внесків інвесторів у створення соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури з урахуванням оцінки соціально-економічного значення інвестиційних проектів пропонується розраховувати за формулою:

$$H_i = p \cdot e \cdot q, \quad (13)$$

де p – вартість будівництва об'єктів виробничо-комерційного призначення в розрахунку на один квадратний метр відповідного об'єкта; e – коефіцієнт бюджетної ефективності, що враховує додаткові надходження в доходну частину бюджету відповідного рівня внаслідок реалізації інвестиційного проекту; q – коефіцієнт пріоритетності, що характеризує відповідність інвестиційного проекту будівництва (реконструкції) основним завданням регіонального соціально-економічного розвитку.

На підставі авторських розрахунків у роботі представлені базові нормативи пайової участі інвесторів на квадратний метр загальної площі об'єктів виробничого призначення та ринкової інфраструктури (табл. 7).

Нормативний розмір пайової участі інвесторів, розрахований на квадратний метр загальної площі об'єктів виробничого призначення та ринкової інфраструктури (грн)*

Галузь	Показники, що входять до формули (13)			
	H_i	p	e	q
Промисловість:				
електроенергетична	6,2	68,3	0,3	0,3
хімічна та нафтохімічна	5,8	128,9	0,15	0,3
машинобудівна та металообробна	6,5	87,3	0,15	0,5
деревообробна та целюлозно-паперова	8,8	70,2	0,25	0,5
будівельних матеріалів	11,3	94,3	0,3	0,4
легка	8,5	94,7	0,3	0,3
харчова	6,6	88,2	0,25	0,3
Транспорт	1,8	59,9	0,15	0,2
Зв'язок	14,9	119,4	0,25	0,5
Будівництво (без житлового)	5,8	77,6	0,25	0,3
Житлове будівництво	26,5	176,7	0,3	0,5
Житлове господарство та об'єднання громадян	3,3	108,3	0,15	0,2
Комунальне господарство	1,8	89,3	0,1	0,2

* Нормативи можуть уточнюватись для кожного окремого населеного пункту з урахуванням специфічних особливостей.

На підставі результатів досліджень, викладених у четвертому розділі, запропоновані принципи і методи вдосконалення системи управління інвестиційною діяльністю на рівні регіону. Доведено, що в умовах загального дефіциту інвестиційних ресурсів перевагу слід надавати цільовим високоефективним інвестиційним проектам. При цьому інвестиції мають залучатися за кредитною формою.

У п'ятому розділі **“Вдосконалення системи управління регіональним соціально-економічним розвитком”** на основі аналізу об'єктивних тенденцій розвитку адміністративних систем пропонуються принципи і методи формування управлінських структур перехідного типу, здатних в ході адміністративно-територіальної реформи забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток регіонів.

Практика свідчить про системні недоліки управління регіональним соціально-економічним розвитком, які обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Перша група причин обумовлена надзвичайною складністю об'єкта управління, друга – недостатньою увагою державних інституцій до чинників, які впливають на ефективність функціонування управлінських структур.

Будь-який складний об'єкт управління слід розглядати як якісно визначену, внутрішньо суперечливу і взаємодіючу у всіх своїх елементах систему

зв'язків. При цьому кожний елемент системи слід розглядати як частину єдиного цілого, як своєрідну підсистему, функції якої визначаються загальними властивостями системи.

Складні різномірні, поліструктурні зміни, які відбуваються у сфері соціально-економічних відносин, визначають необхідність поглиблення уявлення про об'єктивні передумови та еволюцію моделей державного управління.

Типологію моделей управління складними соціально-економічними системами наведено в табл. 8.

Таблиця 8

Типологія моделей управління

Модель управління	Ефективність моделі
Веберівська модель	ефективність може бути досягнута завдяки раціональному поділу праці та чіткому визначенню сфер компетенції
Переходу від наукового управління до школи "людських відносин"	ефективність стає питанням мотивації підлеглих в умовах, що передбачають взаємний обмін
Перехід від механічної до кібернетичної, або інформаційної моделі	ефективність досягається в результаті відбору та передачі інформації, а також прийняття рішень на тих рівнях, де ця інформація найбільш доступна
Перехід від організації як ієрархії до організації як асоціації фахівців	ефективність означає створення такої організаційної структури, у якій фахівці можуть якнайкраще використати свої професійні якості

У теорії кожна з моделей, наведених у табл. 8, розглядається як альтернативна. У роботі обґрунтовано, що наведені моделі слід розглядати не як альтернативи, а як взаємодоповнюючі моделі. Ця теза є об'єктивним наслідком єдності та суперечності адміністративної системи: нова політика потребує нових структур, але існуючі структури багато в чому визначають зміст нової політики. Якщо ставиться завдання дослідити організаційно-економічну сутність бюрократії, слід розглядати складні взаємовідносини між її роллю у формуванні політики та виконанням нею політичних директив. У кожному разі дослідження необхідних і достатніх умов ефективного функціонування веберівської та "органічних" моделей управління не можуть обмежуватися лише соціологічними аспектами. На формування і розвиток системи управління впливають економічні відносини, форми організації політико-економічних інститутів і тенденції їх еволюції.

Системний аналіз базових властивостей інститутів *X*- і *Y*-економік дозволяє стверджувати, що дія комплементарних інститутів і відповідних їм інституційних форм обмежується рамками базових інститутів. На підставі аналізу зроблено висновок: наукове узагальнення ефективних інституційних форм *X*- і *Y*-економік дозволить прискорити їх відбір та закріплення в умовах української економіки, яка до цього часу змінюється переважно стихійно.

Функціональні недоліки сучасних управлінських систем збільшуються в міру наближення індустріальної цивілізації до фазового бар'єра. Формально величина бар'єра визначає, скільки соціальної енергії/інформації необхідно вкласти в організаційні структури поточної фази розвитку, щоб вони почали відповідати потребам наступної фази. Змінюється тип економіки, перебудовуються політичні й адміністративні механізми, створюється нова трансценденція та відповідні їй етика й мораль. Суспільство підходить до межі фазового бар'єра, якщо в поточній фазі воно вичерпало практичні можливості розвитку (точніше кажучи, такого існування, що підтримує розвиток). Це передбачає, по-перше, накопичення суперечностей, нерозв'язних в існуючій парадигмальній системі, і, по-друге, змикання цивілізаційних меж у вузький коридор.

Обґрунтовано, що соціально-економічні відносини є не лише специфічною сукупністю економічних зв'язків. Вони одночасно є цілісною, структурно-субординованою системою, що постійно розвивається. Ці відносини є одночасно як причиною, так і наслідком суспільних трансформаційних процесів. При цьому, спираючись на загальнотеоретичні принципи транзитології, в роботі доведено, що перехідні процеси, наповнені об'єктивним змістом як за мотивами й обставинами, так і за реалізацією і наслідками, але суб'єктивний фактор при будь-якому переході існує як необхідна рушійна сила. Саме тому адекватне з'ясування суті, спрямованості і кінцевої мети перехідних процесів з урахуванням впливу факторів постіндустріальної економіки на процес формування нових економічних відносин в регіонах вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу до аналізу всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають трансформацію соціально-економічних систем.

Слід зазначити, що діюча система управління регіональним соціально-економічним розвитком не відповідає об'єктивному стану суспільних відносин. Доведено, що вдосконалення управління складними соціально-економічними системами неможливе без дослідження об'єктивних законів та логіки розвитку систем управління.

Критичне осмислення автором вітчизняного та зарубіжного досвіду управління складними соціально-економічними системами дозволило запропонувати вдосконалену систему розвитку управління (рис. 2). Процедура її реалізації

повинна, на думку автора, відповідати основним принципам, викладеним у табл. 9.

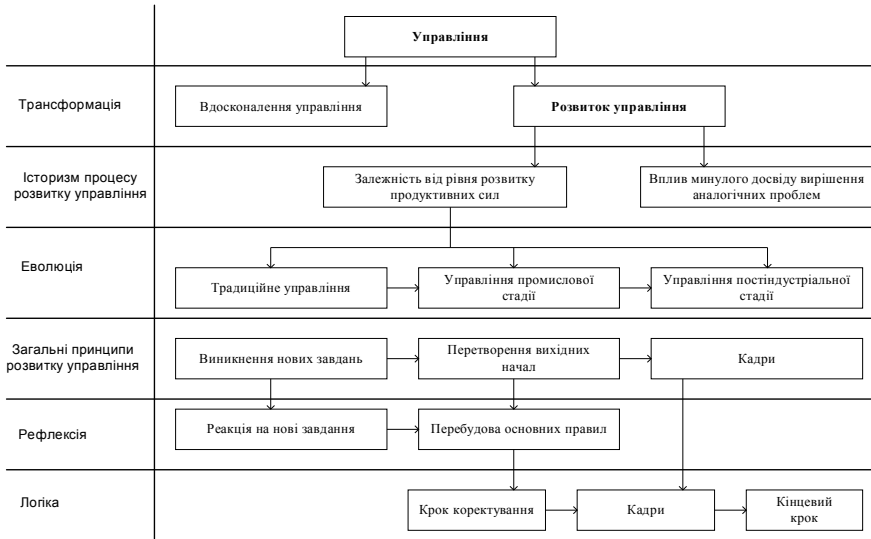

Рис. 2. Логічна схема розвитку управління

Таблиця 9

Послідовність реалізації процесу вдосконалення системи управління соціально-економічним розвитком

Крок розвитку системи управління	Зміст
1	Вихідним началом розвитку системи управління є поява нових завдань
2	Реакція на нові завдання. Можливі три типи реакції: - спроба нічого не змінювати в управлінні або провести невеликі зміни, основну увагу сконцентрувати на з'ясуванні причин, що потребують зміни, і на їх усуненні; - стереотипний підхід до вирішення виникаючих завдань; - комплексна перебудова системи управління відповідно до змісту і сутності нових завдань
3	Перебудова основних начал, на яких будується система управління. Цей крок передбачає впровадження принципів управління відповідно до сутності й змісту нових завдань
4	Перебудова структури та елементів системи управління
5	Закріплення в управлінні нових якостей і властивостей, переданих йому в процесі зміни. Це передбачає, по-перше, розвиток інформаційно-поведінкової підсистеми. По-друге, на даному кроці здійснюються регулярне вивчення ходу розвитку та аналіз результатів заходів, проведених у рамках перебудови. По-третє, здійснюється цілеспрямоване коректування як усього процесу розвитку управління, так і його окремих складових

Узагальнення й аналіз існуючого досвіду дозволили запропонувати науково-методичні підходи до розробки регіональних (територіальних) програм (стратегій) соціально-економічного розвитку регіону як визначений у часі й просторі, погоджений щодо ресурсів і виконавців комплекс економічних, соціальних, організаційних, науково-дослідних та інших заходів, які реалізуються за активної підтримки держави та забезпечують ефективне вирішення завдань загально-національного, міжрегіонального та регіонального значення у сфері економічного, науково-технічного, соціально-культурного та екологічного розвитку регіону.

З використанням авторських методичних підходів виконані сценарні розрахунки показників соціально-економічного розвитку Сумської області до 2015 р.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та представлено авторське розв'язання наукової проблеми – розробки теоретико-методичних основ та економічного механізму управління регіональним соціально-економічним розвитком в умовах транзитивної економіки. Розв'язання цієї проблеми дозволяє формувати науково обґрунтовану стратегію соціально-економічного розвитку на основі оптимізації міжбюджетних і трансфертних відносин, реалізації державної компенсаційної політики, підтримки регіональних цільових інвестиційних проектів і програм. Результати дослідження є підставою для таких висновків.

1. Система організаційно-економічних механізмів державного управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні не відповідає сучасному рівню економічних відносин. Існуюча система розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів не враховує фактично сформований регіональний рівень розвитку соціальної сфери, екологічний стан, демографічні тенденції, стан охорони здоров'я і освіти та ін.

Склалася ситуація, коли удаване бюджетне вирівнювання фактично породжує дискримінаційні механізми фінансування соціальної сфери для різних областей. За таких умов наукова задача формулюється як необхідність розробки теоретичних і науково-методичних принципів удосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком і, перш за все, фінансового забезпечення соціальної сфери.

2. Економічну сутність категорії "державна регіональна соціально-економічна політика" пропонується розглядати як цілеспрямовану діяльність державних інститутів з управління регіональними соціально-економічними процесами з урахуванням цілей і завдань територіальної організації продуктивних сил. Оскільки головним суб'єктом і об'єктом суспільних виробничо-відтворювальних процесів є людина, у роботі соціальна сфера розглядається як

безпосередньо виробнича, у якій здійснюється відтворення основного економічного ресурсу – трудового потенціалу.

3. Необхідною передумовою реалізації ефективної регіональної політики є комплексна оцінка та прогнозування рівня соціально-економічного розвитку регіонів. Найбільш адекватними до умов оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів є такі показники, як "індекс регіонального людського розвитку" та "інтегральний індекс складових частин людського розвитку". До головних факторів, які визначають рівень соціально-економічного розвитку регіонів, належать: фактор ефективності функціонування господарського комплексу регіону; фактор відтворення, збереження демографічного потенціалу регіону і його соціокультурного розвитку; фактор соціальної спрямованості господарського комплексу регіону; створення безпечних і сприятливих умов для проживання населення; фактор транспортної доступності; фактор забезпеченості населення житлом; фактор зайнятості населення та ринку праці.

4. Оцінку та прогнозування фінансового стану області пропонується здійснювати на основі інтегрального індексу, який дозволяє враховувати динаміку доходів і видатків (з урахуванням трансфертів) та кредиторську заборгованість на початку та в кінці звітного періоду. Виконані автором розрахунки динаміки індексу фінансового стану об'єкта бюджетної системи (на прикладі Сумської області) свідчать про вкрай незадовільний стан функціонування бюджетної системи в Україні.

5. У дисертації обґрунтовані науково-методичні підходи до вдосконалення системи розподілу міжбюджетних трансфертів. Зокрема, як критеріальний пропонується прийняти показник "індексу регіонального людського розвитку" та відповідних "інтегральних індексів складових частин людського розвитку". При цьому зазначені показники пропонується використовувати як інтегральний коефіцієнт для коригування формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним та місцевими бюджетами. На підставі практичних розрахунків показано, що для окремих областей України видатки з урахуванням трансфертів мають суттєво змінитися.

6. Удосконалення системи фінансування соціальної сфери має здійснюватися не лише за рахунок збільшення бюджетних видатків та оптимізації трансфертів, а й шляхом реалізації державної компенсаційної політики. У роботі пропонуються принципи і методи формування компенсаційних фондів для додаткового фінансування лікувальних закладів та компенсації втрат населення, пов'язаних з тимчасовою втратою працездатності. Запропоновані науково-методичні підходи до визначення базових нормативів компенсації витрат лікувальних закладів. Компенсації повинні підлягати різниці між необхідним обсягом фінансування (визначеним на підставі стандартів надання медичної допомоги) та існуючим рівнем бюджетного фінансування.

7. Автором запропоновані теоретичні і науково-методичні положення формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів. При цьому необхідно дотримуватись таких принципів: соціальні стандарти єдині на всій території; прогнозовані доходи бюджету і грошове наповнення соціальних

стандартів мають бути взаємопов'язані; методика розрахунку мінімального бюджету базового рівня повинна бути єдиною і ґрунтуватися на соціальних стандартах; відсотки відрахувань від регулюючих джерел доходів до місцевих бюджетів мають розраховуватися для кожного населеного пункту на основі єдиної методики; і тільки в тому разі, коли всіх доходів бюджетів базового рівня не вистачає для формування мінімального бюджету, надається державна дотація.

8. Запропоновані принципи і методи оптимізації взаємодії елементів інвестиційного комплексу та розроблена економіко-математична модель дворівневої системи управління інвестиційною діяльністю в регіоні. На підставі аналізу і узагальнення пропонується порядок розробки, експертизи, фінансування і реалізації цільових комплексних інвестиційних проектів і програм. Запропоновані науково-методичні підходи до визначення нормативів обов'язкових внесків (платежів) інвесторів на розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури.

9. На підставі аналізу еволюції моделей управління регіональними соціально-економічними системами встановлено, що їх функціональні недоліки посилюються в міру наближення індустріальної цивілізації до фазового бар'єру. В умовах, коли змінюється тип економіки, перебудовуються політичні та адміністративні механізми, формується нова трансценденція і відповідна їй етика і мораль. Ці обставини обумовлюють формування управлінських структур перехідного типу, здатних в ході адміністративно-територіальної реформи забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток регіонів.

10. У роботі сформульовані три головні принципи розвитку моделей управління незалежно від змісту та причин, які визначають необхідність їх розвитку. Їх трансформація повинна визначатися спрямованістю розвитку, змістом нових завдань, що виникають перед соціально-економічною системою. При цьому головним обмеженням розвитку управління є кадри.

11. Дослідження виявило соціальні пріоритети державної регіональної соціально-економічної політики в умовах структурної модернізації економіки України: підвищення соціально орієнтованого адаптаційного потенціалу всіх галузей економіки; формування мотивації продуктивної зайнятості; формування ефективної системи управління соціальним розвитком підприємств.

Матеріали дисертаційного дослідження рекомендуються для впровадження Верховною Радою України – при формуванні науково обґрунтованої концепції територіально-адміністративної реформи, при вдосконаленні Бюджетного кодексу України; Кабінетом Міністрів України – при обґрунтуванні національної концепції регіонального соціально-економічного розвитку; Міністерством фінансів – при вдосконаленні міжбюджетних відносин і трансфертної політики, впровадженні системи формування бюджетів базового рівня на основі соціальних стандартів; органами державного управління та місцевого самоврядування – при вдосконаленні управління соціальною сферою, при розробці та реалізації

компенсаційної політики та цільових регіональних інвестиційних проектів і програм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та брошури

1. Соколов Н.А. Экономика и управление социальной сферой в регионе. – Сумы: Слобожанщина, 2001. – 236 с.
2. Соколов Н.А. Прогнозирование показателей социально-экономического развития региона. – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2005. – 79 с.
3. Семененко Б.А., Теліженко О.М., Соколов М.О. Приватизація та оцінка міських територій. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 1999. – 250 с. *Особистий внесок: запропоновані теоретичні та науково-методичні підходи до економічної оцінки міських територій як основи вдосконалення системи їх оподаткування і визначення ставок орендної плати.*
4. Соколов Н.А., Коноплина Ю.С. Экологические аспекты современных социально-экономических трансформаций // Методы решения экологических проблем: Коллектив. монография / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2001. – С. 117-125. *Особистий внесок: визначені принципи і методи врахування екологічної складової при вдосконаленні управління соціально-економічним розвитком територій.*
5. Методи оцінки екологічних витрат: Монографія / За ред. д.е.н. Л.Г. Мельника та к.е.н. О.І. Карінцевої. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2004. – 288 с. *Особистий внесок: досліджуються теоретико-методологічні основи встановлення соціальної оптимальності екологічних витрат.*
6. Формування на території Сумської області екополісу – науково-виробничо-освітнього комплексу з виробництва і реалізації товарів екологічного призначення (концептуальні положення). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2003. – 36 с. *Особистий внесок: запропоновані практичні методи впровадження системи виробництва і реалізації екологічно чистої продукції та послуг на рівні окремої області.*
7. Экологические издержки производства в Украине / Под науч. ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника и к.э.н., доц. А.И. Каринцевой. – Сумы: ИД “Фоллигрант”; Первая украинская компания инновационно-инвестиционного развития “Экополлюс”, 2004. – 35 с. *Особистий внесок: досліджуються еколого-економічні аспекти сучасних соціально-економічних трансформацій.*

Статті в наукових фахових виданнях

8. Телиженко А.М., Семененко Б.А., Соколов Н.А. Социально-экономические проблемы оценки и приватизации объектов коммунальной собственности // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. – К.: Техника, 1997. –

№ 7. – С. 92-97. *Особистий внесок: проаналізовані недоліки та визначені напрямки вдосконалення принципів приватизації об'єктів комунальної власності.*

9. Соколов Н.А. Методы распределения общего областного бюджета здравоохранения // Вісник Української академії банківської справи. – 1998. – № 5. – С. 23-26.

10. Соколов Н.А. Нормирование коечного фонда и кадрового обеспечения медицинской помощи // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 1998. – № 3(11). – С. 150-152.

11. Бабич В.П., Соколов Н.А. Методические основы моделирования управления развитием социальной инфраструктуры города // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємств та організація виробництва: Зб. наук. пр. – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 1999. – Вип. 2. – С. 56-59. *Особистий внесок: запропоновані науково-методичні підходи до моделювання процесу управління складними соціально-економічними системами.*

12. Соколов Н.А. Совершенствование системы финансирования лечебных учреждений // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 1999. – № 3(14). – С. 150-155.

13. Коноплина Ю.С., Соколов Н.А. “Перспективы функционирования государственной распределительной пенсионной системы” // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва: Зб. наук. пр. – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2000. – Вип. 2. – С. 226-231. *Особистий внесок: запропоновані принципи вдосконалення державної пенсійної системи.*

14. Соколов М.О., Коноплина Ю.С. Аналіз зв'язків між економічною теорією, економічною історією та економічною політикою в контексті вирішення проблем пенсійного забезпечення // Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки. – Хмельницький, 2000. – № 6. – С. 63-68. *Особистий внесок: аналізуються теоретико-методологічні передумови реформування пенсійної системи України.*

15. Соколов М.О., Коноплина Ю.С. Вплив реформи системи пенсійного забезпечення на стан ринку праці та рівень заробітної плати // Оплата праці: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2000. – С. 431-435. *Особистий внесок: досліджується ринок праці як функція рівня пенсійного забезпечення і рівня заробітної плати.*

16. Соколов М.О. Методичні підходи до визначення нормативів внесків інвесторів у розвиток соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури міста // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2001. – № 6 (27) – 7 (28). – С. 144-148.

17. Соколов М.О. Напрямки удосконалення регіональної економічної політики України // Коммунальное хозяйство городов. Серія “Экономические науки”: Науч.-техн. сб. – К.: Техника, 2001. – № 34. – С. 8-14.

18. Соколов Н.А. О возможности формирования компенсационных фондов финансирования лечебных учреждений // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2002. – № 7. – С. 125-132.

19. Соколов Н.А. Методологические аспекты оценки эффективности в социальной сфере // Коммунальное хозяйство городов. Серия “Экономические науки”: Науч.-техн. сб. – К.: Техника, 2002. – № 37. – С. 230-234.
20. Соколов М.О. Методичні підходи до формування муніципального інвестиційного портфеля // Науковий Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Серія “Економічні науки”. – 2002. – Вип. 2. – С. 241-245.
21. Соколов М.О., Основні напрямки вдосконалення регіональної соціальної політики // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр. – Т. 6. – Суми: ВВП “Мрія-1”ЛТД, 2002. – С. 148-152.
22. Соколов М.О., Бредіхін О.О. Напрямки вдосконалення земельно-майнових відносин у місті та їх вплив на соціально-економічні процеси // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва: Зб. наук. пр. – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2002. – Вип. № 1-2. – С. 226-229. *Особистий внесок: визначено вплив земельно-майнових відносин на соціально-економічні процеси в місті.*
23. Соколов М.О., Конопліна Ю.С. Еколого-економічні трансформації суб’єктів господарювання в результаті розповсюдження інформаційно-телекомунікаційних технологій як марковські процеси // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – Суми: Вид-во “Козацький вал”, 2002. – № 1-2. – С. 116-120. *Особистий внесок: подальшого розвитку набули теоретичні положення соціально-економічних трансформацій в сучасних умовах.*
24. Соколов Н.А. Принципы формирования местных бюджетов на основе социальных стандартов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2004. – № 8(15). – С. 239-244.
25. Соколов Н.А. Трансформация экономических методов регулирования развития городской среды (зарубежный опыт) // Коммунальное хозяйство городов. Серия “Экономические науки”. – К.: Техника, 2005. – № 65. – С. 29-37.
26. Соколов Н.А. Направления совершенствования межбюджетных отношений // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2005. – № 3 (16) – 4 (17). – С. 22-29.
27. Соколов М.О. Вдосконалення механізму розподілу міжбюджетних трансфертів // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія “Еволюція наукових знань та сучасні проблеми економічної теорії”. – Харків: АТЗТ “Самміт Харків”, 2005. – № 663. – С. 24-28.
28. Соколов М.О. Економіко-математична модель дворівневої системи управління інвестиційною діяльністю у регіоні // Науково-практичне видання “Агроінком”. – К., 2006. – № 1. – С. 46-48.

Матеріали наукових конференцій

29. Соколов Н.А., Коноплина Ю.С. Роль международных организаций в решении глобальных экологических проблем // Труды Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих вчених “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання”. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2000. – С. 18-21. *Особистий внесок: досліджено вплив глобалізації економіки на загострення міждержавних і регіональних екологічних проблем.*

30. Соколов Н.А., Коноплина Ю.С. Роль односторонних экстерналий в процессе решения проблем природопользования // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?”. – Донецьк: Вид-во Дон ДУЕТ, 2001. – С. 108-110. *Особистий внесок: розвиваються теоретичні положення визначення екстернальних витрат у соціальній сфері.*

31. Коноплина Ю.С., Соколов Н.А. Социально-экономическая трансформация как основа обеспечения рационального природопользования и устойчивого развития при переходе к информационному обществу // Праці Першої міжнародної і другої всеукраїнської наукової конф. студентів та молодих учених “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання”. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 22-25. *Особистий внесок: на теоретичному рівні досліджуються передумови трансформації складних соціально-економічних систем.*

32. Соколов М.О. Форми фінансування міського комунального господарства // Матеріали регіональної наук.-практ. конф. „Управління в умовах ринкової трансформації економіки України”. – Харків: ХІБМ, 2002. – С. 32-35.

33. Соколов Н.А. Регулирование социальной сферы // Матеріали 4-ї Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф. „Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління”. – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2003. – С. 60-61.

АНОТАЦІЯ

Соколов М.О. Вдосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком в умовах транзитивної економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – організація управління, планування та регулювання економікою, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків, 2006.

У дисертації досліджуються теоретичні, методологічні, та практичні питання вдосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком на основі оптимізації міжбюджетних відносин і трансфертної політики, реалізації державної компенсаційної політики та підтримки регіональних цільових інвестиційних проєктів і програм. Пропонуються науково-методичні підходи до оцінки фінансового стану

об'єкта бюджетної системи; принципи і методи вдосконалення механізму розподілу міжбюджетних трансфертів на основі індексу регіонального людського розвитку. Розроблено економіко-математичну модель дворівневої системи управління інвестиційною діяльністю в регіоні. З урахуванням сучасних тенденцій розвитку теорії і практики управління складними регіональними соціально-економічними системами обґрунтована стратегія розвитку соціальної сфери Сумської області.

Ключові слова: управління, регіон, прогнозування, планування, соціальна сфера, міжбюджетні відносини, трансферти, компенсаційні фонди, інвестиційні програми, регіональне управління.

АННОТАЦИЯ

Соколов Н.А. Совершенствование управления региональным социально-экономическим развитием в условиях транзитивной экономики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.02.03 – организация управления, планирования и регулирования экономикой, Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Харьков, 2006.

В диссертации исследуются теоретические, методологические и практические вопросы совершенствования управления региональным социально-экономическим развитием в условиях транзитивной экономики. Исследуются сущность, содержание, принципы и механизмы реализации государственной региональной социально-экономической политики, систематизированы задачи и направления совершенствования механизма управления региональным социально-экономическим развитием.

Получили дальнейшее развитие теоретические исследования принципов и методов интегральной оценки социально-экономического развития региона. Показано, что принципам научности, системности, комплексности и объективности интегральной оценки отвечает показатель "индекс регионального человеческого развития". Обоснованы научно-методические подходы к прогнозированию экономического развития региона. Определена экономическая сущность и обоснованы научно-методические подходы к реализации процедуры социальной экспертизы нормативных актов и управленческих решений.

Доказано, что существующие методы регулирования трансфертной политики не отвечают современным экономическим отношениям. Применяемая Кабинетом Министров Украины "Формула распределения межбюджетных трансфертов" не учитывает сложившиеся региональные диспропорции в развитии объектов социальной инфраструктуры, различия в уровне заболеваемости населения, экологическую обстановку и т.п. Теоретически обоснованы направления и предложены научно-методические подходы к совершенствованию государственной трансфертной политики. Обоснованы принципы формирования местных бюджетов на основе социальных стандартов. Исследовано экономическое содержание и предложен механизм реализации государственной компенсационной политики.

Разработана экономико-математическая модель двухуровневой системы управления инвестиционной деятельностью в регионе. На основе оптимизации

взаимодействия элементов инвестиционного комплекса региона показаны преимущества программно-целевого управления региональными инвестиционными проектами и программами. Предложены научно-методические подходы к распределению затрат и результатов между участниками региональных инвестиционных проектов и программ.

Исследуются логика и предпосылки развития управления сложными региональными социально-экономическими системами. На основе анализа основных моделей управления показано, что модели регионального административного управления эволюционируют от веберовской бюрократической модели к административным моделям. Предложены принципы и методы разработки стратегии социально-экономического развития области.

Ключевые слова: управление, регион, прогнозирование, планирование, социальная сфера, межбюджетные отношения, трансферты, компенсационные фонды, инвестиционные программы, региональное управление.

SUMMARY

Sokolov N.A. Improvement of management by regional socio-economic development in the conditions of transit economy. – the Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the doctor of economic sciences behind a speciality 08.02.03 – organization of management, planning and regulation by economy, the Kharkov national university him. V.N. Karazina, Kharkov, 2006.

In the dissertation practical questions of improvement of management are investigated by regional social and economic development theoretical, methodological, and on the basis of optimization of interbudgetary attitudes and a transfer policy, realization state compensative policies and supports of regional target investment projects and programs. Scientific – methodical approaches to an estimation of a financial condition to object of budgetary system are predicted; principles and methods of improvement of the mechanism of distribution of interbudgetary transfers on the basis of an index of regional human development. The economically – mathematical model of a two-level control system by investment activity in region is developed. In view of modern lines of development of the theory and practice of management by complex regional social and economic systems the proved strategy of development of social sphere of the Sumy area.

Key words: management, region, prognostication, planning, social sphere, interbudgetary attitudes, transfers, indemnification funds, investment programs, regional management.

Підписано до друку 30.05.2006 р.
Тираж 110 прим.
Обл.-вид. арк. 1,45
Ум.-друк. арк. 2,0

Друк офс.
Папір офсетний.
Формат 60×90 1/16.
Замовлення № ____ .

Видавництво СумДУ. Свідоцтво ДК № 2365 від 08.12.2005 р.
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.
Друкарня СумДУ, 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.